

NORSK ETNOLOGISK GRANSKING

Emnenr. Død og begravelser

Fylke: Østfold

Tilleggsspørsmål nr.

Herad: Spydeberg

Emne: 64

Bygdelag: Hovind

Oppskr. av: Arnt Sandem

Gard: Hellerud

(adresse): Godheim p. o.

G.nr. 80 Br.nr. I - 3

A. Merk av om oppskrifta er etter eiga røynsle.

B. Eller om den er etter andre heimsmenn: (ta også med alder, heimstad, yrke):

SVAR

- I Når katugla skreik "klevitt" - eller når hunden tuter - betyr det at noen skal dø. "Det spørs lik."
- 2 Får enn om våren, første gang, høre gsuken i nord - er det "sørjegauk" - da vil noen av ens nermeste dø.
- 3 Nyttårskvellen kan du gå til brønsvåka og se ner i den - får du da se en likkiste dør du det året. -
Er det fotefar i åska på peisen nyttårsmorgen vil noen i huset dø det året.
- 4 Ukjent.
- 5 Har hørt fortalt av gamle menesker om "fegdelus" - men det ligger langt tilbake i tiden. Aldrig om "helligmaur"
- 6 Ukjent - slike tilfeller aldrig satt i forbindelse med de nevnte helhunger o.l.
- 7.8. 9. Ukjent.
- 10 ja - iser gamle folk sente bud på presten når de lå for døden. -
- 11 Det spørsmål kan jeg nok ikke svare på da jeg aldrig har vert tilstede ved en slik anledning.
- 12 De nermeste av slekt og venner vart altid budsennt når det "lei mot slutten." -
- 13 Det hente det kunne vere en uven den døende ville snakke med før han "gikk bort." -
- 14 "Han er sløkna" - "det er ferbi" - Siste uttryk mest brukt.
- 15 Ved å bruke lys - fjer eller speil.
- 16 Har nok som smågut hørt snak om slikt, men for min del tror jeg det var folks fantasi som var grunnen.

- I7 Ja -
- I8 En salmebok - eller de bannt opp med ett klede -
sometider - begge dele.
- I9 Som regel vart en av naboerne varslet - og det var
oftest en nabokone som var med og vasket den døde.
- 20 "Beamann" - den som bad til begravelse - var som regel
en i bealaget som var spesielt brukt til den alags. Den
som gik til naboen og sa fra om dødsfallet, var som
oftest en helt annen.
- 21 Ukjennt.
- 22 Vinduerne vart åpnet - speil og viduer vart det hengt
kleder forann. Men at klokken skulle stanses eller ting
flyttes er her ukjennt.
- 23 Det vart gjort samme dag, når noen var død.
- 24 Liket vart lagt på ett bord.
- 25 Nei - de vart lagt på et laken.
- 26 Med ordet - "ligge på likstrå" - menes her ^{tiden} til fra enn
dør til enn blir begravet. Dette er vel neppe den opp =
rindelige mening, som ligger i det "å ligge på likstrå";
men det er den brukte.
- 28 Ja. -
- 29 Det kunne dreie seg 3 - 6 timer etter døden.
~~30 Oftest en nabokone~~
- 29 Oftest vart det brennt - men ingen regel.
- 30 Det kunne dreie seg om 4 - 8 timer etter døden. Det
kom jo ann på når tid på døgnet det var at noen døde.
- 31 Det var ofttest en nabokone som vasket liket.
- 32 Ukjennt. -
- 33 Ja -
- 34 Ja -
- 35 Ja -
- 36 Ja -
- 37 Ukjennt.
- 38 "Sveipe liket" -
- 39 Likskjorte -
- 40 Nei - det er for meg ukjennt.
- 41 Ukjennt -
- 42 Ja, - i unnerkleder.
- 43 Brudgomsskjorten vart ofte nytta som likskjorte. Likeså
når en ung kone døde vart hun ikke så sjelden lagt ned
i sink brudedrakt. Det samme kunne gjelle for en mann. 13049
- At de hadde likskjorten liggende ferdig var ikke så sjelden.

- 44 Ja - helst av lin.
- 45 Neppe - det har jeg aldrig set.
- 46 Ja - men ikke sko.
- 47 Ikke menn - men kvinner kunne ha en hvitlinhue.
- 48 Nei.- Myrten vart brukte ved alle begravelser- lagt små myrtegrener på begge sider av den døde, og et kors av myrt på brystet.
- 49 Ukjent.
- 50 Nei - lagt hist og her langs den døde.
- 51 Omkring 1900. Enkelte før. -
- 52 De blir bestandig kjøpt ferdige. Lin og papir er nytta.
- 53 Ja. - (Det er jo ett pengespørgsmål.
- 54 Ukjent.
- 55 - " -
- 56 - " -
- 57 - " =
- 58 I gamle dage var det ikke sjelden at likkisten stod ferdig i mange år før den som skulle bruke den døde. Materialer til det bruk skulle det ihvertfall ligge ferdig.
- 59 Det var vel begge dele - men oftest trenagler.
- 60 Ja. -
- 61 En eller annen bygdesnekker. For Ola Danmark døde hadde han avtalt med sin nabo, ^{Hans Skarud} ^{Ola} at når han var død, skulle ho Gunhild - kjerrin henge ut ett laken som tegn på, ~~at han kunne begynne å laga kista.~~ ga hass) - "at nå kunne han begynne å laga kista." -
- 62 Sort - Kimrøk og knust ^{stenkull} i malingen.
- 63 Omkring 1900 - 1910: Til å begynne med var det hvite kister bare til barn.
- 64 Ukjent. -
- 65 Høvelspån.
- 66 Ofte høvelspån.
- 67 Bestandig kjøpt ferdig - farven hvit.
- 68 Vielsesringen fulgte tildels den døde - andre blev de lagt med en salmebok. Andre ting er her ukjent.
- 69 Ukjent.
- 70 Det vart bundet en lang krans an granbar, ener og tytteberlyng som rakk runnt hele kisten. Ingen andre prydelser.
- 71 Ukjent - men det er jo kjent at linfrø skremmer trolldom.
- 72 Ukjent.
- 73 De lagde høvelspån i kisten og unner hodet på den døde for at han ikke skulle "gå igjen." -

4

74

Det var ikke skikk, at det var noen spesiell høitilighet den dag - uten det var en, som tilhørte ett religiøst samfunn, som var død. -

75

Nokk bevertning - men dans en uhørt ting.

76

Om vinteren i storstuen - om sommeren oftest på låven.

77

Dekkede vinduer, og speilet oftest dekket med ett sort slør. Gulvet bestrødd med ener og veggene tildels pyntet av opphengte girlander av gran, ener og tytteberris.

78

Oftest av granbar. -

79

Var det varmt veir hente det at barsal - lauvsal - vart nytta. Det vart satt opp staurer i en firkant, så stor at det vart godt rum runt kisten, og mellom disse satt inn granbar - tildels lauvgreiner - så alle staurer vart dekket. Aldrig lagt tak. -

80

Bare om sommeren. Mittsommers - bare lauv.

81

Ja.

82

Ja. -

83

Nei - bare en duk over ansiktet.

84

Som en serviet. -

85

Har aldrig hørt noe serskilt navn på den. -

86

Ja - skikken var at alle som kom tilgårds skulle se liket.

87

Bygden har tre gravkapeller - siste bygget omkr. 1930.

88

Den gamle skikk med at den døde ikke vart kjørt fra hjemmet før begravelsesdagen er det nu helt forbi med. Alle blir ført til kapellet to, tre dage etter døden.

Sorg

89

Ja. -

90

Ingen måtte bande - det var noe som minst av alt vart tålt.

91

Det het nokk "sørgeåret" - men fullt så bokstavelig vart aldrig de tatt. Ingen regnet det for noen skam om enken giftet seg før året var omme, sier Wilse.

92

Ikke bande og ikke gå på dans ^{den} de første tid etterpå, - en kan vel si ialfall de første 4 - 6 måneder.

93

Ja. - De gikk sortkledte - ialfall skulle en enke gjøre

94

det, det første år. De bar ofte sort slør. Sørgedrakt for barn var det aldrig.

95

"Enkemannssørj og ælbågstøitt går fort over." -

96

Nei - men at gråt nok kunne uroe den døde.

97

Ukjent. -

8117

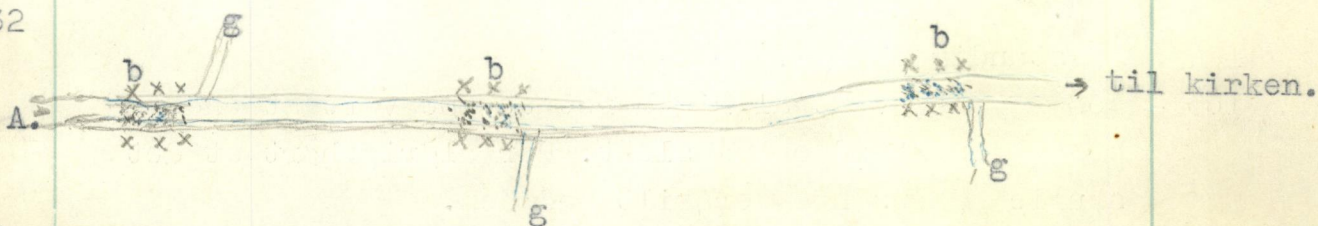
 Synge ut liket.

- 98 Nei ingen bestemt dag -
- 99 Likferd.
- 100 Liket vart "tatt ut" - som regel av klokkeren eller skolemesteren. Enkelte gange av andre - en nabo eller ven. Da en kort andakt, samt noen deltagende ord til familien. Så vart lokket lagt på kisten, og den som hadde tatt ut liket sang en salme idet han gikk foran ^{de som bar} kisten ut til vognen.
- ~~101~~ Var det vinterstid stod kisten oftest inne i storstuen eller på låven til den dag. Somme gange ute på tunet.
- 101 Ja - se 100.
- 102 Ukjent.
- 103 To lys - et på hver side av den døde - oppe ved hodet, noe tilbake og litt til siden. Lysene påfestet sorte slør. De stod på et bord.
- 104 Bestandig to lys.
- 105 - 108 Lysene vart aldrig båret ut. De vart stående å brenne en stund og så slukt. Har aldrig hørt at det skulle gjøres noe serskilt med dem.
- 109 At det skulle brenne lys for den døde var jo her en selsagt ting, men våkenat er ukjent.
- 110 Ukjent.
- 111 Nei. -
- 112 De gamle sang jo alltid på sin måte - noe utenom andre.
- 113 Presten følger som oftest med tilbake etter jordfestelsen.
- 114 Det her en skikk som prestene - ialfall flere av dem, ~~fulgte~~ har fulgt de siste 50 år.
- 116 Det hente nok presten fulgte med tilbake fra kirken den gang også - sjelden ^{eller aldrig} møtte han opp i hjemmet før begravelsen. Se - 100.
- 117 Skikken var, at når den døde var båret ut og satt på vognen, gikk de inn for å ta på seg reisetøiet, da stod kjøgemesteren ferdig og skjente drammer til alle som ønsket det. Det var oftest aquavit - senere kognak - de drak. De tømte drammen i taushet bare bøiet hoderne mot hverandre.
- 119 Oftest naboerne - eller venner av avdøde.
- 120 Ja - men det hente nok at sønner - eller sønner og svigersønner av den avdøde bar kisten. Tildels brødre.
- 121 Skikken er som før. -

- I22 Potenden - føtterne foran.
 I23 Ukjent.
 I24 Det er merker etter slikt i veggen på stuebygningen
 - den gamle Hovsstuen fra 1744 - oppført på bygdetunet.
 I25 Ja. -
 I26 Som regel var vognen - sleden - satt frem og kisten
 satt rett på vognen.
 I27 Ja.- De var da de gikk inn igjen og tok drammen.
 I28 Ja - alle som kunne komme fra fulgte med.
 I29 Alle som hadde møtt frem fulgte med til kirken.
 I30 At kvinner skulle følge med er her en gammel skikk.
 I31 Nei det er gammel skikk - men nytt at man møter opp
 ved kirken, og er tilstede bare ved kirken. Før var jo
 alle som kom, bedt - enten med beamann - eller brev. (Nu avertt.)

I32

Hjemmet



I33

A. bygdeveien. g. gårdsveie. b. granbusker.

Alle som var bedt til en begravelse - ofte flere -
 satte opp granbusker ved veien like før den døde skulle
 kjøres forbi. - der hvor deres gårdsvei møtte bygdeveien.

Seks ca. 2m. høie granbusker - tre på hver side av
 bygdeveien. Veistrekningen mellom buskerne blir bestrødd
 med hakket granbar. Toppen på granbuskerne skal brekkes
 og vendes den vei den døde skal kjøres. =

Denne gamle skikk er enda i bruk her i denne del av
 bygden - i Hovind - men blir ikke fulgt overalt.
 Buskerne skal settes slik at det kjøres mellom dem (not kirken).
 før veiskillet - g - møter bygdeveien.



Toppene
 skal vende
 mot kirken.

Ærespørtene vart reist på tunet.

"Ærespørt" - for

Hans Haugland - 1918.

Nu er de ikke brukt
 lengere. Men oppsetning
 av granbusker ved hjemmet
 og kirken er brukt over
 hele bygden.

Likeså ved lokaler de samles
 etter begravelsen. Nu ikke
 så ofte hjemmet lengere.



På Kirkegården.

- I56 De som var tatt ut som bærere - de samme som før bar ut den døde. Krakk var satt fram til å løfte kisten ned på.
- I57 Ja - spader til å fylle graven med.
- I58 Kirken.
- I59 De samme som før nemnt.
- I60 Nei det er ukjent her - men ingen hest måtte knekke - det var tegn på at snart flere ville komme til å dø.
- I61 Nei - men klokkeren, ifall han ikke var med fra før.
- I62 Ukjent her - har aldrig hørt slikt har vært brukt.
- I63 Ja - presten holdt jo her sin liktale - nu i kapellet.
Men ikke alltid sommerstid.
- I64 Ja - klokkeren gikk foran kisten og sang.
- I65 Ukjente ting - ikke her.
- I66 Den tid det var skikk at naboerne skulle fylle graven igjen, vart det ringt med klokkerne sålenge arbeidet med dette pågikk.
- I67 Graven.
-
- For omlag vel 70 år siden -(80 år - tre kirker her)
- I68 Det sies aldrig annet enn "gravern:" (ved denne eller hin kirke.)
- I69 Det vart gjort i forveien av leide folk.
- I70 Ja. Det var naboerne som skulle fylle graven igjen - men den tid da det vart fast graver overtok han dette arbeid.
- I72 Presten skulle "gi mølkast" - vigsle den døde.
- I73 Ja - en staur vart brukt - denne tatt opp når møllkast skulle foretas. - I74 Oftest bare et trekors - med navn.
- I74 Juleaften - kranser av mos og kunstige blomster og fugleneg. Serlig til pinse, og før prekensøndage - blir gravene stelt.
- I75 Serlige tilfeller.
-
- Det var nokk begge dele med det -
- I76 Kisten skulle løftes over kjerkegårdsmuren, og jeg har set en grav
- I77 til en selvmorder - så sent som i 1890 - ligge utenfor muren.
Det var i nabokomunen - Enebak. -
- I78 Ukjent.
- I79 Selvmorderen skulle ligge i ett bortgjemt hjørne av kirkegården.
- I80 Har i ett tilfelle set at de er lagt i grav sammen med andre som er blitt begravet. (Det var jo tilfeldig - ellers vet jeg ikke.)
- I81 Såm ofttest tror jeg jordemoderen tok dem med (til kirkegården) i slike tilfeller - noe bestemt kan jeg ikke svare.
- I82
- Gravøll.
-
- I82 Likferd.
- I83 Beamannen i bealaget - eller det kunne vere en av gårdens husmenn.
- I84 Det egentlige bealag var til "likferds." Da skulle alle som hørte med i bealaget bes - uanset ven eller fiende - ja selv en nykommen fremmed innflytter. Selv om ingen hadde set ham før. (Ved bryllup o. a. tilstillinger gikk slekt og venner foran.)
Det var en grov fornærmelse å unnlate å be alle som hørte med, i bealaget - når det var en begravelse.

- I85 Nei(- ingen stav, hvis han ellers ikke brukte det.)
 I86 Ikke på annen måte enn det sømmer seg når noen er død.
 Ingen spesiell måte eller opptreden.
 I87 De kan jeg ikke - men jeg kan fortelle hvad som hente, og hvad som vart sagt - engang beamannen kom i den situasjon at han ikke lenger husket hvor han hadde vert. - Beamann no. 2 gikk da runnt i bealaget å sa: - "Je kommer ente fer å gi atterbå - je skulle bare be døre omm igjenn" - (Sa beamann "at hele huset måtte komme" - mentes hele familien. Ba han "sjølvane" - var det mann og kone på gården. -
 I88 Ja - han hadde det oftest travelt - derfor vart det mest bare en dram. På en dag kunne det bli mange - formange. (Se ovenfor.)
 I89 Det vart skikken i 1880 årene - da postgangen tok til.
 men enda i noen år gikk beamann runnt i bealaget. ^{Da med brev.}
 I90 Likferden varte sjelden mere enn en dag.
 I91 Fire - frokost, før "de tok ut liket" - Middag - deser - aften -
 En begravelse var en - jeg må si - "ætedag" uten grenser. + drikke.
 I92 Ja - grøt. - ("ætedag" - Dette gjeller serlig tiden -
 I93 Nei. - I890 - I900)
 I94 Ja. -
 I95 Skikken var, at der likfølget for, stod alle stille, til de var kjørt forbi. - Stod med hatten i hånden.
 I96 Sendingen - "fønna" - vart sennt dagen før begravelsen.
 I97 "Fønnekvellen" - kvellen før likferdsdagen - gikk to jenter "fønnejentene" med fønna. De skulle helst ha sorte - mørke kjoler.
 I98 Ja fønnejentene skulle ha bevertning. Karbonader og risehgryn = velling som skikken tilsa. -
 I99 Nei - det er ikke kjent her.
 200 "Full fønn" - til bryllupsom jo kunne vare tre dage - var: Seks vørterkaker - tolv merker smør - ost o. a. pålegg som rull eller tunge - desuten småkaker av forskjellig slags.
 "Halv fønn" - den vanlige til likferd - var tre vørterkaker og den halve mengde av det øvrige. -
 201 Litt ut i 90 årene da beamannens rolle var overtatt av postlagte beabrev vart den gamle senning avløst av at de sennte et sukkerbrød. Noe senere står det i beabreva: "Kurvsenning frabedes." - Så litt ut i årene etter 1900 kommer avertissementerne i aviserne om dødsfall og begravelsesdag.
 202 Serlig i årene fra 1890 - 1900 hørte brennevin og vin med i en begravelse - ofte i tildels store mengder.
 203 Ja - ved bryllupper bruktes jo presanger - andre gaver.
 204 Samtidig med sukkerbrød som senning kom ^{kransene} kraserne mere i bruk.
 205 Små kraser av myrt - eller kors av myrt - brukt helt tilbake til 1880 - kanskje eldre.
 206 Så kommer ^{krans} av en blanding av tytteberlyng, ener, myrt og potteblomster. Flåttest var da kalanblomster. Dengang meget brukt som stueplante.
 207 Det er blitt vanlig etter 1900 - men det er mest nærmeste slekt eller venner som bruker det. Samt foreninger o. l.
 208 Alle kranser blir lagt ned i graven - men som regel tar graveren dem opp igjen før graven blir fyllt. Legger dem da oppe på graven - noe senere blir de fjernet.
~~209~~ "Kransepålegning" i kapellet er blitt vanlig - fra nærmeste slekt - venner - eller innstitusjoner.
 209 Så snart ^{kransene} kransene blir de fjernet av kirketjeneren.
 210 +) Enkel - kaffe og smørrebrød samt kaker. Alkohol nersagt aldrig.
 211 Ja - for det meste - tildels i hjemmet. Det er jo ett rumspergs-mål.
 212 Fra omkring 1910 kom det litt etterhvert i bruk.

13049

+). Må si at en begravelse i dag er å foretrekke for 90 årenes mas.
 Men den gamle kontakt med hjemmet er kommet på avstand. -

10
Dette har jo ingenting med spørsmålne å gjøre, men vil
senne det med for å forklare hva jeg mente med jeg i spørsmål 191
kaller "ætedag" - (Forsvar for mit uttrykk) spørsmål

Når mann eller kona på gården var død vart det sennt
beabrev - enda med bud - til alle i bealaget. Med post til slekt eller
venner, som bodde lengere unna. Så var det snarest mulig å få tak i kokka,
for hun trengte minnst 3 - 4 dage til sitt arbeid - helst mere - og det
var på en måte hun som bestemte hvordan alt skulle vere. "For der og der
hadde det vårt slik og slik - å da burde vi vel ha det slik her også?" -
På den måten utartet "skikken", og Denne blanning ~~hav~~ en mere moderne
tid og en vis tilbøielighet til å ville overgå hverandre - skapt
det jeg har kallt "ætedag." -

om Det var kokken som bestemte hvad som måtte gjøres når det var enighet
menuen. - En okse eller kvige måtte slagtes - kanskje også en gris hvis
de skulle vere to slags stek ved bordet. Ferk fisk fra byen til fiske =
puddingen samt andre varer og drikkevarer - og så ikke glemme rum til
rumpuddingen. Fønnekvellen var det nu slutt med. De hadde med "fønna"-
sukkerbrødet - når de kom til begravelsen, - likeså ~~skinken~~ ^(kran)
Kjøgemesteren, om jeg så må si - tok imot gjesterne og hjalp dem med tøiet
og bød dem skjenk. "Velkommdram." En ung jente tok seg av damerne. Og det
burde helst vere to tre gutter til å ta seg av hestene og passe dem.

Når drammen - eller drammerne - var drukket skulle alle se den døde.
De nermeste av familien oppholdt seg der "før liket vart tatt ut." -
Klokken 11 var det som regel frokost. Kaffe og smørrebrød - varme kabona-
der og diverse kjøtpålegg og oster hørte med til frokosten - men ingen
sterke drikkevarer. - Når den døde var båret ut - kom "reisedrammen" -
Kjøgemesteren passet på idet han hjalp dem med yttertøiet. -

Når likfølget var kommet tilbake fra kirken stod middagsbordet ferdig.
Første rett var ~~fersk suppe~~ med kjøttboller ~~og~~ så oksestek, skinkestek,
kabonader, ~~benløse fuler~~ - og så en deser tilslutt. Drammer - aquavavit
og øll ~~hørte med~~. Sukkerbrødene - som de kunne vere 10 - 12 eller
flere av - stod på middagsbordet som pynt. Middagen som varte fra
oml. kl. 3 - 5 var aldrig avbrutt av nogensomhelst tale eller sang.

Efter middagen var det punssjebord for dem som ønsket det - damerne
fikk vin. Som regel - nersagt uten unntagelse - oppholdt damer og her-
rer seg i hvert sitt rumm. Piperne var flittig i bruk - ja var det
rigtig skulle det nok også bydes på sigarer. (aldrig sigaretter)
Kl. 8 kom desereren. Sukkerbrød - terter (det var somme som enda fulgte
gammel skikk) kringler, kaker av alle slags samt diverse fruktgeleer
og "rompudding". Av drikkevarer - scherry og madeiravin. Etter desereren
kunne den som ville få gå til punsjebordet igjen. Jeg vil ikke si, at
jeg så mange "fulle" - for det var en stor skam å vise seg full i en
begravelse - men de var nok "animerte" ja. Etter desereren stod teddybordet
klart. - Det kunne forekomme at karene kom i diskusjon om en eller annen
ting - men det var en skam å vise seg høirøstet den dag. Kl. omlag 12 - 1
aftensmaten. Noe i likhet med frokosten - men nu med tilleg av steker o. l.

Når aftensmat var spist var det oppbrudd og hjemreise. De nermeste av
slekt og naboer, kom ofte neste dag igjen sammen. Kokken, og de som dagen
før hadde hjulpet til på kjøkken og med servering sat nu tilbords som
gjester. - Hvad dette kostet av strev for å holde mål med alle andre kan
en nu i ~~farten~~ ikke så lett forstå - for det var jo ingen telefon. Alt skulle
----- det sennes bud etter. Det hele vart ett mas. (Hvad det kostet i pen-
-----ger, var jo en privatsak.) -

+) Baierøll ofttest brukt.

++) Fiskepudding etter suppen.

Når jeg tenker på den tid og dens skikker, så må jeg nok si
at slikt var noe en aldrig kan ønske seg tilbake til. -

Da er den enkle måte som brukes i dag langt bedre - Skiligere
med mere høitid over seg. -

Blanningen av de gamle skikke og byernes moter laget - la meg
si - en noe ufordøielig "lapskaus." -

13049